

Віктор КАРПОВ, кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук Національної
академії керівних кадрів культури і мистецтва

Збереження культурної спадщини та музеєфікація пам'ятних місць Тараса Григоровича Шевченка

Питання збереження пам'яті про видатного сина України постало відразу по його смерті 10 березня 1861 р. і ця робота продовжувалася надзвичайно тривало у часі. Після смерті Т.Г.Шевченка його друзі та шанувальники доклали зусиль аби зберегти його особисті творчі доробки та персональні речі. У час російської імперської державності меморіальні пам'ятки про життя та творчість Великого Кобзаря не музеєфікувалися, а зібрані особисті речі зберігалися у шанувальників його творчості та у приватних колекціях. У радянський період, у час розквіту української культури в 20-х роках ХХ століття постає питання про створення державного музею Тараса Шевченка. Цей процес продовжився у 30-ті роки та завершився утворенням у 1949 році музею Т.Г.Шевченка у Києві. У другій половині ХХ століття процес музеєфікації меморіальних та пам'ятних місць набирає сили. Особлива увага цій роботі була приділена у період державної незалежності України.

Як відомо, помер народний поет і художник у Петербурзькій Академії мистецтв, у невеличкій майстерні, яка слугувала митцю і помешканням, і робочим притулком. Художник Григорій Честахівський, який в останні роки життя Шевченка був для нього особливо близьким другом, склав докладний опис мистецьких творів, робочого приладдя та інших речей, що на той час знаходилися в майстерні, і тривалий час зберігав їх у себе.

Через 27 років по смерті Кобзаря у 1888 році Г.Честахівський передав цей скарб чернігівському колекціонеру-меценату Василю Гарновському зі словами, що матеріальна культурна спадщина Т.Шевченка має зберігатися саме у «національному хранилищі».

Саме колекція Г.Честахівського, постійно поповнюючись зусиллями В.Тарновського, невдовзі стала найбільшою в Україні. Василь Тарновський волів передати її до Києва, однак міська Дума побоялася прийняти такий дар: не кожному при владі хотілося опинитися серед покровителів поета-бунтаря. У 1903 р. В.Тарновський передав Тарасове зібрання Чернігівському земству. З утворенням у 1920-х роках Чернігівського історичного музею Тарасова колекція стала його частиною.

Тим часом у Києві у 1926 році розпочалося формування Інституту літератури, який став носити ім'я Тараса Шевченка. Саме в інституті накопичується величезна літературна спадщина Кобзаря, живописні твори та ін. За урядовим розпорядженням Шевченкові речі звозили до Києва звідусіль – як від приватних колекціонерів, так і з державних музейних установ.

У Києві, на Козиному болоті (нині – провулок Тараса Шевченка поблизу майдану Незалежності), лишався вцілілий будиночок, у якому свого часу мешкав Тарас Григорович. Саме у ньому оселилася збірка культурної спадщини Т.Шевченка, що належала Інституту літератури. І цей будиночок можна вважати першою державною музейною оселею Тараса Григоровича, першим його безпосередньо київським музеєм з невеличкою експозицією.

Столиця України переїжджає до Харкова, а з нею – й Інститут літератури. Літературна його частина лишилася при ньому ж, а художня виокремилася в самостійну структурну одиницю й 1933 року утворила Галерею картин Шевченка. Її основу склало зібрання В.Тарновського з Чернігівського музею. У 1939 р. у Києві відкрилася велика виставка з нагоди 125-річчя від дня народження Тараса Григоровича, тож переважна частина Галереї картин повернулася до Києва. Прибули експонати і з багатьох інших міст. Ось така фундаментальна виставка тривала упродовж 1,5 року. По завершенні ювілейної виставки уряд України своїм рішенням від 20 вересня 1940 року визнав за необхідне створити Центральний державний музей Т.Г.Шевченка й розташувати його в одній з кращих будівель Києва – Маріїнському палаці.

До розміщення музею Шевченка в цьому палаці діло так і не дійшло: завадила війна. Тож фонди новоствореного Центрального державного музею Т. Г. Шевченка, Будинку-музею Т. Г. Шевченка на Козиному болоті, а також рештки Галереї картин Шевченка були евакуйовані до Новосибірська.

В роки війни уряд тричі повертався до музейної спадщини Кобзаря, ухвалювалися різні постанови про певні реорганізаційні заходи щодо цього, проте з різних причин вони не були реалізовані. А вже в останні дні воєнних дій – 27 березня 1945 року – з'явилася чергова постанова уряду про об'єднання Центрального державного музею Т. Г. Шевченка та Галереї картин Шевченка в єдиний літературно-художній музей.

І лише через три роки по тому, 22 червня 1948 року, коли до цієї справи долучилися поет-академік Павло Тичина – тодішній міністр освіти, та не менш відомий письменник і громадський діяч Микола Бажан, що на той час обіймав посаду заступника голови українського уряду, було ухвалено ще одне рішення – про відкриття музею саме на бульварі Тараса Шевченка у будівлі збудованій у першій половині XIX ст., що належала Миколі Терещенку – відомому меценату та колекціонеру творів образотворчого мистецтва.

Саме тут, у будівлі, де міг бувати Тарас Шевченко, 24 квітня 1949 року відкрито Державний музей Тараса Шевченка. З-за об'єктивних історичних обставин процес музеєфікації культурної спадщини Т.Г.Шевченка, виокремлення його місця в українській культурі на державному рівні тривав 89 років.

Фондову основу музею склали об'єднані колекції Центрального державного музею Т. Г. Шевченка та харківської Галереї картин Шевченка. Крім того, фонди поповнилися оригінальними шевченківськими документами, різними матеріалами з музеїв та установ Чернігова, Дніпропетровська, а також оригінальними творами Тараса Григоровича, що збереглися в музеях Москви та Ленінграда.

Робота з облаштування експозиції тривала цілий рік, вона вперше подавала відвідувачам біографічний показ життя і творчості Тараса Шевченка,

всебічно висвітлювала його творчість як поета, художника, мислителя, громадського діяча. Ця, перша, музейна експозиція діяла до 1982 року.

У 1982 році музей закрили на реставраційний ремонт, котрий тривав 7 років. Усі матеріали було перевезено до спеціальних приміщень на території Києво-Печерської Лаври. У 1989 році музей знову починає працювати, демонструючи відвідувачам нову експозицію. Її концепція зорієнтована на розкриття життя та творчості Шевченка в контексті його доби. Автором експозиції став Анатолій Гайдамака – заслужений художник України, лауреат Шевченківської премії. 31 березня 2001 р. музей отримав статус національного. З 2013 року музей закривають та проводять роботи з оновлення експозиції та змісту його роботи. Відкриття музею заплановане у березні 2014 року.

У філії Національного музею Тараса Шевченка у Києві – літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка висвітлюється київський період його життя. Розміщений музей у будинку чиновника Івана Житницького, спорудженому 1835 р. на колишньому Козиному болоті. Тут квартирував поет з весни 1846 р. до свого арешту – 5 квітня 1847 р. Експозиція створена у 1995 р. в повному обсязі розкриває тему перебування Т. Шевченка в Києві під час трьох його приїздів на батьківщину, насамперед проживання його в будинку 1846 р.

Фондова колекція музею складається з унікальних цінностей: меморіальних речей Т. Шевченка, його офортів, автографів, фотографій, першодруків творів поета. Представлені акварелі М.Сажина, унікальні гравюри краєвидів Києва, світлини 19 століття, роботи видатних художників на шевченківську тематику, твори декоративно-прикладного мистецтва.

За спогадами сучасників відтворена кімната, в якій жив Тарас Шевченко. Особливу увагу в ній привертає робочий стіл поета, на якому представлені унікальні експонати: ручка, перо, чорнильниця, кавник, баклажка Т.Шевченка, люлька, подарована поету М. Костомаровим.

Про останнє перебування Тараса Шевченка у літку 1859 р. у Києві та про його життя на Пріорці – мальовничій київській околиці на квартирі у Варвари Матвіївни Пашковської розповідає Меморіальний музей Т.Г. Шевченка –

відділ Національного музею Тараса Шевченка, який було створено у 1989 р.. В експозиції музею відтворено побут київської околиці другої половини ХІХ століття. Неподалік від будинку досі росте 400-літній дуб, під яким, за спогадами сучасників, любив сидіти Т. Шевченко.

В Каневі на Чернечій горі 22 травня 1861 р. поховали Тараса Шевченка – за його заповітом. Відразу ж гору перейменували на Тарасову. 10 червня 1918 р. Рада Міністрів Української Держави визнала могилу Тараса Шевченка національною власністю. У серпні 1925 р. з метою охорони меморіалу Т. Г. Шевченка постановою РНК УСРР «Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка Державним Заповідником» було створено заповідник. Протягом 1935–1937 рр. тут було збудоване приміщення музею Т. Г. Шевченка. Влітку 1939 р. на могилі Кобзаря було встановлено величний бронзовий пам'ятник (скульптор Матвій Манізер, архітектор Євген Левінсон) замість чавунного хреста.

На території Шевченківського національного заповідника в м. Каневі, неподалік могили та музею Т.Г. Шевченка стоїть українська хата. Це відтворена в 1991 р. Тарасова світлиця, перший народний музей Кобзаря. Вперше така хата на народні кошти була збудована на Тарасовій горі у 1884 р. одночасно із завершенням впорядкування Шевченкової могили, коли 1 серпня на ній було встановлено за проектом академіка архітектури Віктора Сичугова пам'ятник – чавунний хрест, виготовлений на заводі в м. Києві.

Стояла ця хатина поблизу поетової могили. В одній її половині викладач Канівського двокласного училища Василь Степанович Гнилоширов разом з членами Київської Старої Громади створив народний музей Кобзаря – так звану Тарасову світлицю. Першим експонатом цього музею став Шевченків "Кобзар" 1840 р. видання. Його приніс сюди Василь Степанович. У 1888 р. відомий художник І.Ю. Рєпін виконав для Тарасової світлиці портрет Т.Г. Шевченка. Цього ж року канівський нотаріус Захарій Краковецький зі своєю родиною дарує ікону Спаса Нерукотворного з дарчим написом.

Відомості про тих людей, які приходили до Шевченкової могили, Василь Степанович спершу записував сам. А потім вирішив, що це можуть робити самі люди. З цією метою він у 1893 році замовляє спеціальну книгу. В тому ж році вона була зроблена. Та, на жаль, з'явилася вона в Тарасовій світлиці лише через чотири роки. Покласти її раніше не дозволяла місцева влада. Першим, хто розписався у цій книзі став відомий український композитор, основоположник української класичної музики Микола Віталійович Лисенко зі своєю родиною.

В другій половині хати жив Іван Олексійович Ядловський (1846-1933рр.), який майже півстоліття вірно охороняв Шевченкову могилу. Ще підлітком йому пощастило зустріти тут Шевченка. Пізніше він брав участь у похованні поета на Чернечій горі. А потім, коли троюрідний брат Тараса Шевченка Варфоломій Григорович Шевченко, запропонував Івану Олексійовичу стати доглядачем Кобзареві могили, він відразу погодився.

Хатина Івана Олексійовича на Тарасовій горі після його смерті простояла недовго. Коли в 30-х роках минулого століття розпочалося будівництво сучасного музею, хатину розібрали. І тільки у зв'язку з підготовкою до 175-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка Рада Міністрів Української РСР приймає у 1987 році постанову "Про додаткові заходи щодо благоустрою пам'ятних місць, пов'язаних з життям і діяльністю Т.Г. Шевченка". Один із її пунктів передбачав відновлення на території Шевченківського заповідника першого народного музею Кобзаря – Тарасові світлиці.

Над проектом відновлення хати працювала група архітекторів Київського науково-дослідного інституту архітектури під керівництвом доктора архітектури Ю.Ф. Хохла. Кошти на будівництво дало Республіканське Товариство охорони пам'яток історії та культури, очолюване тоді академіком П.Т. Троньком. Поставити хату на тому місці, де вона колись стояла, було неможливо: тут стоїть сучасний музей. Тому й було вирішено відновити її за музеєм, неподалік від могили І.О.Ядловського. Урочисте відкриття відбулося 3 серпня 1991 р.

Все в хатині, як і колись. В одній половині – Тарасова світлиця. В другій половині – відновлено кімнату, в якій жив охоронець Шевченкової могили І. Ядловський. У її відтворенні велику допомогу надали родичі Івана Олексійовича. Вони передали сюди цілий ряд меморіальних речей: мідний кухоль, лампадку, одяг бабусі Мелашки (дружини І. Ядловського), круглий стільчик, на якому колись Іван Олексійович вирізував різні дерев'яні вироби. Серед подарованих родичами речей можна побачити два самовари, з яких у свій час їхній дідусь пригощав запашним чаєм із польових трав поетових шанувальників.

Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка у Черкасах присвячений збірці поета «Кобзар». Музейний заклад містить чимало раритетних видань цієї книги і розташований на історичній вулиці міста Черкас у меморіальному будинку братів Цибульських, у якому з 18 до 22 липня 1859 р. проживав сам Тарас Шевченко.

Створення унікального музею було ініційовано 1988 р., і вже за рік, у травні 1989 р., Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка був відкритий. Біля витоків ідеї та створення музею стояла Ольга Михайлівна Шарапа, що є прапраправнучкою Тараса Шевченка по братові Микиті, і саме вона очолила заклад від часу його заснування.

У музеї показано історію видання доробку поета, джерела його творчості, найцікавіші видання, простежено еволюцію ілюстрування шевченківських творів, а також «Кобзарі» у перекладах мовами народів світу. У світі збереглося лише декілька примірників першого «Кобзаря» (1840 р.), тому один з них є гордістю черкаського музею.

У музеї експонується ще одне прижиттєве видання поета – «Кобзар» 1860 року, що був надрукований коштом цукрозаводчика і мецената Платона Смиренка з яким Тарас Шевченко познайомився під час своєї останньої подорожі по Україні 1859 р., зокрема перебуваючи у вотчині останнього у Млієві. Смиренко виділив для видання «Кобзаря» 1100

карбованців, відтак це видання вийшло значно повнішим за попередні (17 творів і портрет Шевченка). Також в експозиції представлено чимало інших коштовних і не менш рідкісних видань творчості Шевченка.

Національний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» починався з літературно-меморіального музею Тараса Шевченка розташованого в селі Шевченкове Звенигородського району Черкаської області на території батьківської садиби Тараса Григоровича Шевченка. Він проживав тут з 1815 по 1829 роки.

Відтворено хату батьків Тараса, збереглась могила матері та батька поета. Неподалік музею – хата дядька Богорського, де навчався грамоті малий Тарас 1782-го року побудови. Над нею у 1961 році зведена захисна споруда. У музеї Т. Г. Шевченка багато років працював онук Шевченка – Т. Т. Шевченко. Його справу продовжила донька – В. Т. Шевченко, яка 30 років очолювала музей.

У 1992 році музей отримує статус державного історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка», об'єднавши навколо себе три села дитинства Кобзаря – Моринці, Будище, Керелівку. Указом Президента України 26 січня 2006 року заповіднику надано статус національного.

Музей «Заповіту» Тараса Григоровича Шевченка – музей у місті Переяслав-Хмельницький, присвячений життю і творчості Тараса Шевченка. Музей було засновано 18 квітня 2008 року в місті Переяслав-Хмельницький в колишньому особняку лікаря А. Козачковського, у якого з жовтня 1845 до січня 1846 р. гостював та лікувався Т. Шевченко. Ще двічі Т. Шевченко побував у Козачковського в червні та в серпні 1859 року. Будинок Козачковського був побудований 1820 р. і нині належить до реєстру пам'яток історії та архітектури України. Тут в ніч з 24 на 25 грудня 1845 р. поет написав свій «Заповіт».

Загалом восени 1845 р. в Переяславі та у В'юнищах Шевченко написав такі твори, як «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» «Холодний яр», «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають

ночі», «Три літа». На завдання Київської Археографічної комісії Тарас Шевченко замалював архітектурні пам'ятки Переяслава. Збереглися такі малюнки як «Вознесенський монастир», «Михайлівська церква», «Покровський собор», «Андруші» (два малюнки з такою назвою), «У В'юнищі», «Кам'яний хрест св. Бориса». В садибі Козачковського збереглися дві, висаджені разом акації, які посадили Козачковський з Шевченком.

За межами України існує чимало музеїв присвячених Т.Г.Шевченку. Серед них як ті, що пов'язані із життям поета так і ті, що віддають данину його творчості. У Санкт-Петербурзі існує музей-квартира Т.Г.Шевченка. Меморіальний музей-гауптвахта Тараса Шевченка відкритий до 175-річчя з дня народження Кобзаря у 1989 році в Оренбурзі. Гауптвахта побудована в будинку, зведеному в 1843 р. «для канцелярій Управління з інженерної частини і генштабу при Оренбурзькому окремому корпусі». Сюди 27 квітня 1851 р. був поміщений заарештований за участь у Кирило-Мефодіївському братстві поет і художник Т.Шевченко.

У форті Шевченко, що у Казахстані було створено у 1932 р. меморіальний комплекс Т.Г.Шевченко. Основні його експозиції: землянка Т. Г. Шевченко; будинок-музей 1853 р. побудови; колодязь; бюст Т. Г. Шевченко 1888 р., сад Шевченка, верба Шевченка.

Існує також багато музеїв присвячених пам'яті Т.Г.Шевченко. Баришівський музей Т. Г. Шевченка, що у Київській області, Музей Т.Г.Шевченка в Торонто. Кімната-музей Тараса Шевченка у Львові, яка відкрита 7 березня 2004 р. В основу створення кімнати-музею лягли оригінальні твори львівських художників, які впродовж восьми експедицій проведений у період з 1997 по 2003 роки мандрували шляхами Кобзаря в Україні, Казахстані, Вільнюсі та Петербурзі.

Орський музей Т. Г. Шевченка. Відкритий 10 березня 1986 року в старій частині Орська, його історичній зоні, на місті колишньої Орської фортеці. Вулиця, де він знаходиться, з 1908 року носить ім'я поета. Будинок, в якому

розташувався музей, колись належав відомій родині орських обивателів. Основу експозиції складає дар Національного музею ім. Т. Г. Шевченка.

Отже, життя та діяльність Тараса Григоровича Шевченка стала предметом наукового інтересу. Процес музеєфікації його культурної спадщини та пам'ятних місць мав довготривалий характер у силу об'єктивних чинників, серед яких на початковому етапі домінував чинник негативного відношення російської влади до поета та його творчості. У подальшому процес залежав від історичних обставин розвитку суспільства. Найбільші позитивні результати досягнуті за встановлення незалежності Української держави.

Організаційно-правове оформлення процесу збереження меморіальної спадщини Т.Шевченка розпочалося у 20-х роках ХХ століття і завершилося у 2008 р. створенням Музею «Заповіту» Т.Г.Шевченка у Переяслав-Хмельницькому. З усього видно, що головні об'єкти меморіальних пам'яток Т.Шевченка музеєфіковані і набули правового статусу.

Головною та загальною тенденцією цього процесу є пріоритетність громадської, народної ініціативи у відтворенні життя та творчості поета музейними засобами та охорони пам'яток пов'язаних із діяльністю Т.Г.Шевченка. Слід зазначити, що цей процес також залежав від ступеню розвитку самої музейної галузі, пам'яткоохоронної діяльності та музеєзнавства як науки.